

Окремі аспекти розвитку

цивільного процесуального законодавства України у сфері перегляду судових рішень на підставі рішення Європейського суду з прав людини

І. В. Кушнір

здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету навчально-наукового інституту права і психології НАВС

У статті досліджено етапи становлення цивільного процесуального законодавства, виявлено недоліки чинного законодавства та запропоновано шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: перегляд судових рішень за виняткових обставин, виконання рішень Європейського суду з прав людини, відновлення порушеного права.

В статье исследуются этапы становления гражданского процессуального законодательства, выявлены недостатки действующего законодательства и предложены пути его усовершенствования.

Ключевые слова: пересмотр судебных решений при исключительных обстоятельствах, исполнение решений Европейского суда по правам человека.

Through the comparative analyze of the requirements of the Committee of Ministers of the Council of Europe and the legislation of Ukraine concerning review of the judicial decisions following the judgments of the European Court of Human Rights in the

article there are investigation of the stages of the civil law development in the mentioned sphere, defects of the law in force are revealed and the ways of its improvement are proposed.

Keywords: *review of judicial decisions under exceptional circumstances, implementation of judgments of the European Court of Human Rights, renewal of a right violated.*

У сучасному світі права і свободи особи, як фізичної, так і юридичної, вже перестали бути суто внутрішньою справою держави. У кожному демократичному суспільстві сьогодні створюються належні умови для відновлення прав, порушення яких було визнано Європейським судом з прав людини (далі – Європейський суд), з урахуванням відповідних вимог, закріплених, зокрема, в документах органів Ради Європи.

Дедалі частіше Європейським судом виносяться рішення про порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), виконання яких як відповідно до національного законодавства, так і відповідно до вимог відповідних органів Ради Європи вимагає перегляду судових рішень, винесених національними судами у справах заявників. Відсутність належного перегляду судових рішень, де це вимагається, призводить до невиконання державою відповідних рішень Європейського суду. У такому разі держава наражається на міжнародно-правову та політичну відповідальність. Так, відповідно до Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1516 від 2.10.2006 р. Парламентська Асамблея залишає за собою право вживати відповідні дії, зокрема застосувати Правило 8 свого Регламенту, а саме зупинити повноваження національної делегації, що означає практично відворення держави з Ради Європи.

Відтак безперечно актуальним є питання належного законодавчого регулюван-

ня порядку здійснення національними судами перегляду рішень з вказаних підстав.

У нашій статті на підставі порівняльного аналізу цивільного процесуального законодавства досліджуються етапи його становлення та відповідність міжнародним вимогам. Крім того, в результаті дослідження намагаємось виявити можливі недоліки чинного законодавства, які можуть призвести до неналежної судової практики в цій сфері і, відповідно, до невиконання Україною її міжнародних зобов'язань стосовно виконання рішень Європейського суду.

Сфера відповідних відносин, про яку йдеться, досить нова для України, що зумовлено порівняно коротким періодом чинності Конвенції для України, а саме з 11 вересня 1997 р. Проблематика цієї сфери досі лише фрагментарно досліджувалась науковцями В. А. Капустинським [1], В. Паліюком [2], П. Рабіновичем [3].

Враховуючи те, що джерелом інформації щодо вимог до перегляду судових рішень з вказаних підстав є насамперед документи Комітету Міністрів Ради Європи, органу, який здійснює нагляд за виконанням державою рішень Європейського суду, вбачається за доцільне спершу розглянути відповідні документи цього органу.

Так, з метою уніфікації, настільки, наскільки це можливо, враховуючи різницю правових систем держав-сторін Конвенції, порядку виконання рішень Європейського суду, Комітет Міністрів Ради Європи виніс низку Рекомендацій та Резолюцій (зокрема, R (2000)2 Rec (2004)4, Rec (2004)5, Rec (2004)6, Rec (2002)13), в яких викладаються основні підходи та вимоги до виконання рішень Європейського суду [4].

У 2000 році Комітетом Міністрів Ради Європи було винесено Рекомендацію № R(2000)2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після ухвалення рішень Європейським судом з прав людини» (далі – Рекомендація). Так, відпо-

відно до цієї Рекомендації можливість повторного розгляду справи має забезпечуватись у випадках, «коли рішення Європейського суду спонукає до висновку, що:

а) оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті, або

б) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні».

Вказана Рекомендація є основним орієнтиром держав при визначенні, які саме рішення Європейського суду вимагають перегляду відповідних рішень національних судів. На неї ж має орієнтуватись і національне законодавство у відповідній сфері. Проте, незважаючи на чіткість та однозначність викладених в Рекомендації підстав для перегляду, українському законодавцю не одразу вдалось належним чином унормувати відповідну сферу відносин.

Так, у червні 2001 року процесуальне законодавство України зазнало докорінних змін в результаті т. зв. малої судової реформи. Зокрема, вперше в цивільному процесуальному законодавстві визнання міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань передбачається як підстава для перегляду судових рішень за виняткових обставин. Частина третя статті 347-2 Цивільного процесуального кодексу [5] передбачала, що підставами для перегляду справи за винятковими обставинами є виявлене після касаційного розгляду справи неоднозначне застосування судами загальної юрисдикції одного і того ж положення закону або його застосовано всупереч нормам Конституції України, а також якщо у зв'язку з цими рішеннями міжнародна судова установа, юрисдикція якої визнана Україною, встановила факт порушення Україною міжнародних зобов'язань.

Порівняльний аналіз суті вимог Комітету Міністрів Ради Європи та вказаного

положення ЦПК свідчить, що якщо перша підстава, вказана в Рекомендації, ще може підпадати під формулювання «в зв'язку з цими рішеннями», то друга підстава взагалі залишається за межами нормативного регулювання. Крім того, не можна погодитись і з тим, що перша підстава Рекомендації належним чином знайшла своє відображення. Невідповідність полягає в тому, що це положення ЦПК вказує на певний характер національних судових рішень, а саме під формулюванням «цими рішеннями», виходячи з структури норми, очевидно треба розуміти рішення з неоднозначним застосуванням судами закону або його застосування всупереч Конституції, в той час як Європейський суд може визнати порушення в зв'язку з будь-яким рішенням національного суду у разі його невідповідності вимогам Конвенції.

3 вересня 2005 року набув чинності новий Цивільний процесуальний кодекс [7], п. 2 частини першої ст. 354 якого передбачав, що підставою оскарження у зв'язку з винятковими обставинами є визнання судового рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, таким, що порушує міжнародні зобов'язання України.

Така редакція цієї норми вже є більш відповідною. Однак вона, як і попередня редакція, покриває тільки одну з підстав для перегляду, вказану в вищенаведеній Рекомендації, а саме: «оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті», а друга підстава все ще залишалась неімплементованою в законодавство України.

У лютому 2010 року вказане положення кодексу було змінено і відтоді підставою для перегляду судових рішень, в контексті виконання рішень Європейського суду, є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [7].

За чинним на той час порядком перегляду судових рішень за виняткових обставин особа, яка мала підстави вимагати перегляду рішень на підставі рішення Європейського суду, повинна була звертатись з відповідною скаргою безпосередньо до Верховного Суду. При цьому за результатами розгляду Верховний Суд міг, зокрема, постановити ухвалу про повне або часткове скасування судового рішення і направити справу відповідно на новий розгляд у суд першої, апеляційної або касаційної інстанцій, або ухвалити нове рішення по суті справи, або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд. Крім того, передбачалось, що скарга у зв'язку з винятковими обставинами подається за правилами подання касаційних скарг у касаційному провадженні, а значить у цивільному провадженні це сторони у справі та їх представники.

Такий порядок реалізації особою права на перегляд у зв'язку з рішенням Європейського суду неодноразово був предметом оцінки Комітету Міністрів Ради Європи в контексті скарг заінтересованих осіб на різні аспекти цього порядку. Припиняючи нагляд за певними рішеннями, Комітет Міністрів вказував, що у відповідної особи була в розпорядженні доступна та ефективна процедура перегляду судових рішень, і у разі відсутності звернення заявника до Верховного Суду у встановлений для цього кодексом строк рішення Європейського суду у цій частині вважалося виконаним.

Таким чином, як підстави для перегляду, так і сам порядок перегляду судових рішень на підставі рішення Європейського суду загалом задовольняли вимоги Комітету Міністрів Ради Європи.

У липні 2010 року в результаті «другого етапу» судової реформи процесуальне законодавство в сфері перегляду судових рішень за виключних обставин зазнало принципових змін [8].

З 7 липня 2010 року завдяки судовій реформі докорінно змінилась як процедура розгляду Верховним Судом такої категорії скарг, так і його повноваження щодо їх вирішення. Так, тепер вже не скарга, а заява про перегляд має подаватись до Верховного Суду через відповідний вищий спеціалізований суд, який вирішує питання про допуск цієї заяви до розгляду Верховним Судом. Заява про перегляд судових рішень відповідно до чинного на цей час порядку може бути подана лише особою, на користь якої постановлено рішення Європейського суду, що унеможливує подання заяви від імені особи її представником. За наслідками розгляду справи Верховний Суд може повністю або частково задовольнити заяву або відмовити у її задоволенні. Якщо Верховний Суд задовольняє заяву, він може скасувати оскаржуване рішення повністю або частково і направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення. Наразі Верховний Суд не має повноваження розглядати справу по суті та постановляти нове рішення.

Розглядаючи чинне законодавство у вказаній сфері, неможливо не відмітити положення процесуальних кодексів, яке нині зобов'язує особу надавати разом з заявою про перегляд судових рішень відповідне рішення Європейського суду. Враховуючи те, що судочинство і діловодство в судах України проводиться державною мовою, а рішення Європейського суду ухвалюється англійською або французькою мовами, постає питання перекладу рішень Європейського суду. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» було впроваджено інститут автентичності перекладів рішень Європейського суду, засвідчення автентичності належить до повноважень Міністерства юстиції. У цьому зв'язку виникає питання легітимності покладення на особу обов'язку, що наразі є усталеною практикою відпо-

відних вищих спеціалізованих судів [9], надавати автентичний переклад рішення Європейського суду, створення якого є обов'язком держави. Адже таким чином національний суд обумовлює можливість реалізації особою права на перегляд судових рішень виконанням державою свого обов'язку вчасно опублікувати автентичний переклад рішення Європейського суду у відповідних офіційних виданнях [10].

З огляду на вищезазначене, доходить висновку, що сфера відносин, про яку йдеться, досить нова, і зважаючи на нещодавні зміни процесуального законодавства, не має усталеної практики застосування.

Неможливо не відмітити, що з 2001 р. законодавство України, що регламентує порядок перегляду судових рішень, ухвалених національними судами, на підставі відповідного рішення Європейського суду пройшло певний етап становлення.

Чинне процесуальне законодавство у цій сфері, незважаючи на певні недоліки, концептуально відповідає вимогам Комітету Міністрів Ради Європи щодо забезпечення перегляду судових рішень на підставі рішення Європейського суду.

До недоліків законодавчих положень в сфері, про яку йдеться, можна віднести те, що потребує доопрацювання положення процесуального законодавства, яке унеможливує подання заяви про перегляд судових рішень представником особи. Таке обмеження невиправдане з точки зору мети інституту представництва особи в суді та може призвести до необґрунтованого обмеження права особи на звернення до суду.

Крім того, з метою спрощення процедури перегляду судових рішень на підставі рішення Європейського суду вбачається за доцільне надати Верховному Суду повноваження самостійно вирішувати питання щодо допуску заяви про перегляд судових рішень та відкриття відповідного провадження. Наразі практика розгляду відповідних заяв свідчить, що рішення

відповідного вищого суду про допуск заяви до розгляду не позбавляє Верховний Суд права відмовити особі у задоволенні заяви в зв'язку з обставинами, які є підставами для відмови в такому допуску. Отже, з огляду на необов'язковість рішень вищих спеціалізованих судів про надання допуску для Верховного Суду [11], участь таких судів у процедурі перегляду судових рішень за вказаних підстав не є доцільною, сприяє тривалості розгляду відповідної заяви та створює зайве навантаження вищого спеціалізованого суду.

Ще одним недоліком, який не сприяє ефективному здійсненню судочинства за вказаною категорією заяв, можна виділити відсутність у Верховного Суду повноваження, скасувавши судові рішення на підставі рішення Європейського суду, постановити нове рішення з урахуванням висновків Європейського суду та закрити провадження у справі. Відсутність такого повноваження може призвести до неналежної тривалості повторного розгляду справи особи, що допускає проходження справи через три судові інстанції.

Крім того, доопрацювання потребує положення процесуального закону, яке зобов'язує особу при зверненні до суду з заявою про перегляд рішень на підставі рішення Європейського суду надавати таке рішення Європейського суду надавати таке рішення. З огляду на обов'язок держави публікувати автентичний переклад рішень Європейського суду вбачається за доцільне на законодавчому рівні зобов'язати особу вказувати у заяві номер та назву рішення, на підставі якого вона звертається, та офіційне видання, де опубліковано його автентичний переклад. У разі відсутності такої публікації суд має зобов'язати надати переклад такого рішення Міністерство юстиції, тобто державний орган, до повноважень якого належить засвідчення автентичності перекладу рішень Європейського суду та забезпечення його опублікування у відповідних друкованих виданнях.

Література

1. Капустинський В. А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами – членами РЄ стандартів щодо захисту прав людини // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: Науково-практ. зб. – К., 2005. – № 48. – С. 1-6 // Міліція України. – 2005. – №12 (102).
2. Паліюк В. Місце Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у правовій системі України // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К.: Український Центр Правничих Студій, 2003. – 407.
3. Рабінович П. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національну юридичну практику // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К.: Український Центр Правничих Студій, 2003. – 489.
4. Reforming of the European Court of Human Rights. A work in progress. (A compilation of publications and documents relevant to the ongoing reform of the ECHR)\\ Council of Europe publishing, April 2009, p. 651.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 39 (28.09.2001). – Ст. 190.
6. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41 (08.10.2004). – Ст. 492; № 42 (15.10.2004). – Ст. 492.
7. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18 (07.05.2010). – Ст. 139.
8. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42 (22.10.2010). – Ст. 529; №43 (29.10.2010). – Ст. 529; №№ 44-45 (12.11.2010). – Ст. 529.
9. Напр., див. ухвалу Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 квітня 2011 року (щодо повернення заявнику, Кривицькому Я. Ф., заяви про перегляд рішень, винесених у відповідній справі, в зв'язку з ненаданням автентичного перекладу рішення Європейського суду з прав людини).
10. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»; Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №30 (28.07.2006). – Ст. 260.
11. Напр., див. постанову Верховного Суду України від 20 грудня 2010 року про перегляд постанови Пленуму Вищого арбітражного суду України від 15 лютого 2001 року в справі № 8/66.